

UDC 339.166:633.75(497.1)“1918/1941”
343.575:633.888(497.1)“1918/1941”

Др Владан Јовановић, виши научни сарадник
Институт за новију историју Србије, Београд
vladanjovanovic@gmail.com

Оригиналан научан рад
Примљен 13.10.2016
Прихваћен 22.10.2016

Илегални путеви југословенског опијума између два светска рата*

Апстракт: *За разлику од текста објављеног на страницама овог часописа¹ у коме сам писао о финансијским и политичким контроверзама које су пратиле производњу македонског опијума у југословенској краљевини, овога пута је у средишту пажње међународни контекст, при чему је илегални аспект трговине, сходно преовлађујућем садржају архивских извора, избио у први план.*

Кључне речи: опијум, Краљевина Југославија, илегална трговина, фабрика алкалоида браће Огњановић

С обзиром на технологију гајења мака која је захтевала дуготрајан мануелни рад производња опијума била је најмасовнија у земљама са јефтином радном снагом попут Турске, Египта или балканских земаља. У Повардарју, тај процес се деценијама одвијао на идентичан начин све до почетка 1930-их: сељаци су гајили мак, обрезивали чауре и сакупљали опијумску смолу, обликовали „афионске хлебчиће”, мотали их у маково лишће и сушили их. Потом су тако осушени опијум продавали на оближњим пијацама агентима солунских фирми који су га преко Солуна испоручивали европским фармацеутским фабрикама. Иначе, због изузетно високог процента морфина и других алкалоида југословенски

* Чланак је резултат рада на пројекту „Традиција и трансформација – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку (№ 47019)“⁴, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Јовановић, Владан, „Македонски опијум: о финансијским и политичким размерама феномена 1918-1941”, *Годишњак за друштвену историју*, XVI, 3, 2009, стр. 69–79. (у даљем тексту: Јовановић, В., „Македонски опијум...”)

(македонски) опијум био је готово без праве конкуренције на светском тржишту фармацеутских сировина.²

Покушаји домаћих трговаца и кријумчара да се кроз извоз прехранбених производа њихови пакети сировог опијума домогну Марсеја, Хамбурга и осталих кријумчарских центара били су у почетку далеко скромнијих размера од милионских малверзација забележених у унутрашњем промету опијума.³ Нестабилна политичка клима и порозне државне границе на југоистоку југословенске краљевине свакако су погодовали тој врсти криминала. Истина, борба против кријумчарења опијата није давала озбиљне резултате ни у развијенијим европским државама. Немачке јединице за сузбијање трговине наркотицима су током 1930-их „паразитирале” при регуларним полицијским станицама, беспомоћно упирући прстом у лекарско-фармацеутски лоби који је свесно подстицао илегалну трговину.⁴

Раскршћа илегалне трговине

Највише легалних фабрика за прераду опијума било је у Немачкој⁵, Француској, Швајцарској и Холандији при чему су Париз и Базел били најзначајнији центри. Привучене могућношћу десетоструке зараде, водеће европске фабрике су се упуштале у илегалну прераду опијума и извоз његових деривата (морфина, кодеина и хероина) због чега су од 1925. органи Друштва народа редовно пратили њихове извозно-увозне сертификате. На истом задатку био је и амерички Федерални биро за контролу наркотика који је 1928. регистровао појачани нелегални увоз опијата из Француске која је без икаквих докумената извозила морфин у САД, Немачку, Данску, Белгију, Холандију и Грчку. Морфин је из Немачке извожен у Естонију без сертификата и завршавао у рукама криминалних организација, баш као што је и швајцарска компанија

² Коруновић, Војимир, „Југословенски опијум као најважнија лековита сировина на свету”, *Зборник студентских стручних радова*, Народна студентска омадина Београдског универзитета, Београд 1948, стр. 50–55; Вајић, Божидар, Микић, Федор, *О садржају воде и морфина у југословенском опијуму*, СКА, Посебна издања, књ. 173, Београд 1951, стр. 1–2 (у даљем тексту: Вајић, Б., Микић, Ф., *О садржају воде и морфина...*); Брунети, Владимир, *Хемијске студије о култури мака и производњи опијума у Македонији*, Београд, САН, 1951, стр. 24–25.

³ У опијумску аферу 1933. било је умешано неколико приватних банака, политичара и трговаца са простора Вардарске бановине: Јовановић, В., „Македонски опијум...”, стр. 74–75.

⁴ Lewy, Jonathan, “The Drug Policy of the Third Reich”, *Social History of Alcohol and Drugs*, 22, 2, 2008, pp. 159–160. (у даљем тексту: Lewy, J., “The Drug Policy...”)

⁵ Немачка је 1933. напустила Друштво народа, а самим тим и његову Опијумску комисију, чиме се делимично отргла међународној контроли. Истина, немачка влада је наставила да шаље у Женеву податке о трговини и производњи опијата све до Другог светског рата, иако то није била у обавези: Lewy, J., “The Drug Policy...”, pp. 156–157.

Сандоз извезла 1928. године преко две тоне морфина у Јапан и Француску без икаквих доказа о трансакцијама.⁶

Из тог разлога Друштво народа је крајем 1920-их направило „црну листу” кријумчара без намере да је публикује, услед бојазни швајцарских и француских делегата да ће се тиме нарушити углед њихових фармацеутских кућа. Листа је садржала преко тридесет имена међу којима је као највећи дилер означен Бугарин Методи Лазов који је дрогу транспортовао из Софије ка Чехословачкој. Давид Леви је кријумчарио из Турске ка Блиском Истоку, Француској и САД, а нарочити процват доживели су кријумчарски канали на линији Бугарска-Југославија-Француска.⁷

Према истраживањима Алена Блока, у Бечу је деловао синдикат руских, пољских и палестинских Јевреја који су своје дилере имали и са друге стране Атлантика. У Истамбулу су радиле три фабрике од којих су две (*Јапанска фабрика* и француско-јерменска *Сико*) кријумчариле хероин у Египат. У истамбулској фабрици *Нисим Таранто* били су запослени стручњаци из компанија *Хофман Ларош* и *Берингер*, а према информацијама југословенских дипломата, све три фабрике су илегално пословале на Далеком Истоку. Југословенски генерални конзул у Истамбулу је средином 1930. из Београда добио задатак да код поморских агената провери информацију о кријумчарењу турског опијума преко Одесе за Кину. Пола године касније конзул је известио како је сакупљање информација било готово немогуће јер су људи из опијумског бизниса били јако сумњичави и опрезни.⁸

Швајцарски нарко-синдикат био је стациониран у Базелу одакле је хероин транспортован за Египат, док је грчки Јеврејин из Пиреја Ели Елиопулос од 1927. кријумчарио наркотику из француских фабрика на Далеки Исток.⁹ Организација јерменског гангстера Томаса Закаријана, стационирана у једној продавници тепиха у Каиру, снабдевала се холандским и белгијским хероином који је илегално увозио бечки хемичар Лудвиг Ауер.¹⁰ Неколико година касније,

⁶ Block, Alan A., “European Drug Traffic and Traffickers between the Wars: The Policy of Suppression and its Consequences”, *Journal of Social History*, 23, 2, 1989, p. 316. (у даљем тексту: Block, A. A., “European Drug Traffic...”)

⁷ Block, A. A., “European Drug Traffic...”, pp. 323–324. На „црној листи” Лиге из 1936. има упадљиво много грчких и јеврејских трговаца а Алан Блок у цитираном тексту непрекидно инсистира на етничкој структури кријумчара („талентоване трговачке нације”).

⁸ Архив Југославије (АЈ), Фонд Генерални конзулат Краљевине Југославије у Цариграду (411), фасц. 15, арх. јед. 28, лист 11. Министарство иностраних послова Краљевине Југославије Краљевском генералном конзулату у Цариграду, 30. 6. 1930; л. 14, генерални конзул Министарству иностраних послова, 3. 11. 1930. Штавише, он је затражио кредит од 50 турских лира, колико му је тражио бивши извозник морфијума Пантазис Кромидас „за детаљнија обавештења”.

⁹ Block, A. A., “European Drug Traffic...”, pp. 326–327.

¹⁰ Закаријан се 1926. преселио у Беч и учврстио сарадњу са Ауером који је у посао увео и фармацеуте из Тел Авива.

Закаријан је у Бечу пронашао боље снабдеваче – браћу Зелингер, пољске имигранте. Они су Закаријана снабдевали хероином (који им је справљала циришка фабрика доктора Хефта) а овај га је транспортовао у Каиро, обављајући новчане трансакције преко Бечке банке. Банда Зелингера имала је још седам наркосиндиката у Бечу, једну апотеку и кожарску радионицу у којој су прављени кабински кофери са тајним преградама за шверц дроге. Илегални саобраћај се одвијао на релацији Беч-Ђенова-Напуљ-Александрија посредством италијанске пловидбене компаније *Лојд-Триестино*, а за транспорт су коришћени поменути кофери (тзв. *амерички плакари*) са тајним преградама за смештај 16-20 кг опијата, упакованих у црне џакове од јуте.¹¹

Иако се сузбијањем ове трговине и растурањем мреже бавио лично председник бечке полиције и Међународне криминалистичке комисије – Јохан Шобер,¹² у самом Бечу је бујала трговина морфијумом (који је међу дилерима и конзументима био познатији као *марија* или *месопотамија*) одакле је транспортован у Краљевину СХС и даље на исток.¹³ Иначе, најпознатија национална агенција за борбу против кријумчарења дроге основана је 1929. у Египту и њоме је руководио Русел паша. Његов систем рада је подразумевао подмићивање ухваћених кријумчара и изнуђивање података о планираним акцијама.¹⁴

Начин кријумчарења опијума најчешће је зависио од маштовитости самих организатора шверца. Маја 1931. белгијска полиција је запленила четири сандука турског опијума који је у Антверпен стигао из Турске као „суво воће” намењено САД.¹⁵ Осим тога, у Холандију и Белгију су грчки трговци из Турске кријумчарили опијум упакован у цигаре. Египатски кријумчари су почетком 1930-их користили камиле као „контејнере за дрогу”. Опијум и хероин су паковани у поцинковане цилиндрице које су камиле морале да прогутају. Након што би прешли границу кријумчари су убијали камиле, вадиле цилиндрице са дрогом а месо камила продавали.¹⁶

¹¹ Block, A. A., “European Drug Traffic...”, pp. 325–326.

¹² *Полиција. Стручно-популарни лист*, 5-6, март 1928, стр. 231–234. Шобер је претходно обављао дужности аустријског канцелара и шефа дипломатије.

¹³ М. Б., “Кокаин, његови трагови и његове жртве”, *Полиција. Стручно-популарни лист*, 7-8, април 1928, стр. 319–322.

¹⁴ Kneper, Paul, “Traffickers? Terrorists? Smugglers?” u: *The Oxford Handbook of Ethnicity, Crime and Immigration*, Sandra Bucerius, Michael Tonry (Eds.), Oxford University Press 2014, p. 499. Велики број јеврејских трговаца из Галиције, Пољске и Украјине покренуо је у Бечу трговину дрогом, а најпознатији од њих (браћа Зелингер) су завршили у затвору управо захваљујући акцијама Русел-паше.

¹⁵ Snelders, Stephen, “The Adventures of Tintin in the Opium Empire” (9 July 2012).

¹⁶ Синајска полиција је овај систем открила тек 1939. након што је један бедуин одбио да прода камилу за троструко већу цену од реалне: https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/bulletin/bulletin_1965-01-01_4_page002.html

Као глобални центар производње деривата опијума послератни Париз је био и најпогодније тло за стасавање кријумчарског подземља.¹⁷ Према америчким изворима, Луј Лион је свој париски ресторан претворио у центар за коцкање и конзумирање наркотика, а у кривичној пријави из 1935. теретио се и за вођење неколико илегалних фабрика опијата. Помагали су му кријумчари из Марсеја које је предводио тамошњи шеф подземља Пол Карбон, Корзиканац рођен у Египту, са моћним везама у француској политичкој елити. Након процесуирања Луја Лиона Марсеј постаје центар хероина и морфина произведеног у Европи, па су предводници корзиканске мафије проширили кријумчарење наркотика и на амерички континент.¹⁸

Крајем 1920-их многи нарко-синдикати се селе из Париза у Истамбул, јачајући своје трансконтиненталне везе и канале. Чак је и моћни Ели Елиопулос почео да купује деривате опијума из нових истамбулских фабрика, уместо из Париза. Значајан центар кријумчарења турског опијума постаје и Праг одакле је Елијев кријумчар Карл Франк допремао дрогу у Хамбург. И поменути шеф марсејског подземља Карбон почео је тесно да сарађује са истамбулским фабрикама, премда су све окрутнији окршаји банди у Истамбулу 1932. чинили тај град мање пожељним за ову врсту илегалног бизниса. Примат је преузела Софија због заштите коју су кријумчари имали од рођака тамошњег војног министра. Осим тога, југозападно од бугарског главног града радила је илегална фабрика дроге Методија Лазова.¹⁹ Његова фирма *The Balkan Products Company of Radomir* месечно је производила готово тону хероина, прерађујући искључиво турски опијум.²⁰

Европски кријумчари били су активни и на Далеком Истоку. Читава Кина је изгледала као циновска опијумска фарма злогласне Зелене банде која је преко корумпираних структура француске управе у Шангају кријумчарила дрогу у Француску и САД. Током 1933. амерички Федерални биро за наркотике сачинио је преглед европских кријумчара који су деловали у Кини а међу њих 179 било је Немаца, Јермена, Руса, централноевропских и источноевропских Јевреја, Грка, Срба, Бугара, Пољака, Аустријанаца и Италијана. Више од 40% пописаних били су Грци а за њима су следили Руси (укључујући тамошње Татаре и Јевреје).

¹⁷Block, A. A., "European Drug Traffic...", p. 322.

¹⁸Gingeras, Ryan, *Heroin, Organized Crime, and the Making of Modern Turkey*, Oxford University Press, 2014, pp. 67–68. Током 1920-их њујоршки гангстер Арнолд Ротштајн увезао је први контингент шверцоване дроге. Најпознатији међуратни снабдевач Њујорка турским опијумом био је поменути Ели Елиопулос из Пиреја, док је његов брат Давид Гуриевидис кријумчарио турски опијум у Француску.

¹⁹Block, A. A., "European Drug Traffic...", p. 328.

²⁰Nadka, Ahmed, "Forty years of the campaign against narcotic drugs in the UAR", *UNODC Bulletin*, 1. 1. 1965. (у даљем тексту: Nadka, A., "Forty years of the campaign..."). У југословенским изворима ова фабрика се помиње под именом *Балканска произвођачка задруга*.

Бугарин А. В. Аврамов је након посла на изради банкнота у Шангају одлучио да инвестира 45.000 \$ у фабрику хероина у Пекингу али му је план пропао јер су га преварили његови партнери – Србин из Југославије и један Јапанац. Поменутог Србина амерички обавештајци су идентификовали као Е. Бечића (E. Bечич), некадашњег српског дипломатског службеника. Бечић је био ван службе када се придружио *Југословенској фармацији* преко које је дистрибуирао европске парфеме и наркотике, што га је чинило „неприкосновеним вођом југословенског ганга”, како су приметили у америчком конзулату у Шангају.²¹

Од средине 1920-их Лига народа је редовно извештавала и југословенску владу о великим запленама дроге у Сингапур, Тјенцину, Хонг-Конгу, Аустралији, Индонезији, Палестини и сл.²² Ова обавештења су стизала прво у Министарство иностраних дела, а потом прослеђивана за Министарство трговине и индустрије, Министарство пољопривреде и вода, као и трговачким коморама у Београду и Скопљу.²³

„Туторство Солуна” и државни монопол: импровизације у југословенском извозу

У годинама после Првог светског рата Краљевина СХС је била водећи произвођач опијума на Балкану. С обзиром на снажну антиопијумску кампању која је долазила са Запада, морал југословенских владајућих елита које ничим нису ограничавале производњу опијума нашао се на удару критике тадашње стручне јавности.²⁴ Оклевање југословенске државе да ратификује Женевску конвенцију (1925) није било изненађујуће јер су својевремено Краљевина Србија и Турска одбиле да потпишу Хашку опијумску конвенцију (1912) која је такође ограничавала производњу и трговину опијумом.²⁵ У недостатку увозно-извозних прописа које је Конвенција захтевала Краљевина СХС није била дужна да ор-

²¹ Papers of Harry Anslinger, U.S. Treasury Department, American Consulate General, Shanghai, China, Office of the Treasury Attache, „Survey of Narcotic Situation in China and the Far East”, 12 July 1934, Box 10, File 3, Annexes XIX-XXII; Block, A. A., “European Drug Traffic...”, p. 329–331.

²² АЈ, Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије (65), 65-211-643, Извештај Александра Кадогана поднет Лиги народа 5. 1. 1924. Током 1924. дрога је кријумчарена преко Владивостока за Манџурију и Кину, док су британске фирме шверцовале опијум у Кину из Антверпена, Хамбурга и Њујорка.

²³ АЈ, 65-212-644, Министарство иностраних послова министру трговине и индустрије, 1. 3. 1932. И током 1932. стизале су информације о запленама товара опијума и кокаина на бродовима у Калкути и Александрији, морфина у Јокохами и сл.

²⁴ Ellen N. La Motte, *The Ethics of Opium*, New York-London: The Century Co., 1924, pp. 167–168.

²⁵ McAllister, William B., *Drug diplomacy in the twentieth century. An international history*, London - New York: Routledge, 2000, pp. 34–35.

ганима Друштва народа доставља податке о производњи и промету јер је тек 1929. ратификовала Женевску конвенцију.²⁶ Заправо, све до краја 1931, када је донет Закон о опојним дрогама, унутрашња трговина опијумом у Југославији била је потпуно слободна.²⁷

На тако нерегулисаном, готово дивљем тржишту, без добре рекламе и капитала за директан извоз југословенског опијума деценијама су доминирале солунске експортне фирме у власништву породице Шалом које су своје посредовање у извозу наплаћивале 20-30 милиона динара на годишњем нивоу. Систем рада фирме *Шалом* годинама се базирао на тактизирању („суздржавању од купње”) и одвијао се по идентичном обрасцу: светску цену опијума су обарали за трећину још у марту, потом су откупљивали 80% југословенског опијума, да би на крају подигли цену у августу и септембру.²⁸ Произвођачи су захтевали од државе да се у пласман македонског опијума на западно тржиште укључе конзулати како би тамошње фармацеутске куће коначно спознале да је у питању био „југословенски” а не „грчки” опијум, како се дуго сматрало због посредништва солунских фирми.²⁹

У покушају државе да се реши „туторства Солуна” и „диктатуре солунских посредника” Народна банка Краљевине СХС је током рекордне бербе македонског опијума (1928) спремила кредит од тридесет милиона динара „да помогне производњу и трговину опијумом у Јужној Србији”. Тај новац је требало да покрије само основне трошкове транспорта с обзиром да је за извоз једног вагона опијума било потребно око осам милиона динара. Поред тога, требало је познавати иностране пијаце, начин сортирања, паковања и увозне процедуре у чему су уигране солунске фирме биле у предности.³⁰ Ипак, у жеку расправе о бирократским компликацијама које је доносио нови начин кредитирања, страни трговци су се дали у акцију и за тили час откупили готово трећину рекордне бербе опијума.³¹

Трговинско-индустријска комора у Скопљу је 1930. била спремна да оформи акционарско друштво али, с обзиром да би и у том случају породица Шалом била заступљена преко својих агената (бановинских већника Салватора

²⁶ „Опијум и Друштво народа”, *Трговински гласник*, бр. 269, 27. 11. 1928, стр. 1.

²⁷ Чучковић, Михајло, *Опиумско питање и изгледи на преоријентацију привреде Јужне Србије*, Скопље 1939, стр. 20–21. (у даљем тексту: Чучковић, М., *Опиумско питање...*)

²⁸ М. Г. „Опијумско питање и Јужна Србија”, *Трговински гласник*, бр. 114, 23. 5. 1928, стр. 2.

²⁹ АЈ, 65-209-641, пољопривредни инспектор Мил. Ђурић Министарству пољопривреде и вода, 22. 6. 1921. Европски прерађивачи су тек 1925. на изложби у Франкфурту на Мајни сазнали да је „грчки опијум” заправо био југословенски.

³⁰ „Народна банка и опијум”, *Трговински гласник*, бр. 125, 7. 6. 1928, стр. 1.

³¹ АЈ, 65-118-399, Предлог Министарства народног здравља министру трговине и индустрије, 23. 7. 1926; М. Г., „Трговина опијумом и њено кредитирање”, *Трговински гласник*, бр. 165, 26. 7. 1928, стр. 1.

Мусафије, Менахема Левија и Владе Пуздерлијевића), одлучено је да се читав посао око друштва повери Привилегованом извозном друштву (ПРИЗАД-у). На несрећу, после рекордне 1928. године цена опијума је драстично пала па је ПРИЗАД са својим нестручним и корумпираним особљем само отаљавао посао, што је у игру поново увело кријумчаре и шпекуланте.³²

Међутим, породица Шалом ни после ратификације Женевске конвенције није одустајала од откупа македонског опијума јер је и даље заступала водеће европске и америчке фабрике. Почетком 1929. Шалом је пренео седиште своје фирме из Солуна у Београд што је тумачено као „преоријентација извоза ка северу”. Не препуштајући ништа случају, искусни солунски трговци су у своју београдску филијалу довели извесног Жака Ешкеназија представљајући га као врхунског стручњака за сортирање опијума „каких није било у Београду”.³³ Алберт Шалом је и током 1930-их играо значајну улогу у повезивању Југославије са америчким и европским прерађивачима, а био је и неформални саветник југословенског делегата у Централном бироу који га је свакодневно звао из Цариграда.³⁴

Решењем Министарства трговине и индустрије од 18. фебруара 1932. искључиво право извоза сировог опијума и његових деривата поверено је ПРИЗАД-у. Две године касније, ово право пренето је на Југословенски завод за извоз опијума (ЈУЗОП), посебно одељење ПРИЗАД-а које је након договора са Турском основано у октобру 1933. Извоз опијума преко ПРИЗАД-а требало је да крене 1. 5. 1932. али је машина за мешање опијума стигла на београдску железничку станицу тек крајем августа где је неоткупљена лежала све до октобра. Распакована је тек у јануару 1933. када су једва пронађене просторије за смештај опијумског одсека на четвртм спрату Српске краљевске академије. Тек што је почео са радом побунили су се из оближње управе Радија јер им је хук мотора ометао преносе па је паковање опијума периодично обустављано. Приликом нове селидбе ПРИЗАД-а опијумско одељење је добило нешто већи простор али не за дуго пошто су се сусетке пожалиле како „не подносе мирис опијума”.³⁵

³² Маневић, Тодор, „Опијум – злато Јужне Србије”, *Јужни преглед*, бр. 5, 1936, стр. 181–183. (у даљем тексту: Маневић, Т., „Опијум...”)

³³ АЈ, 65-209-641, секретар Трговачко-индустријске коморе Министарству трговине и индустрије, 30. 4. 1929; Министарство трговине и индустрије за министра социјалне политике и народног здравља, 2. 10. 1930. Београдско извозно предузеће *Синови Јакова Шалома* било је саставни део *Albert Scialom & Comp.*

³⁴ АЈ, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (334), 334-28-69, Рад. Т. Туцаковић, „Дневник о томе шта сам урадио на нашем опијумском питању, у каквим приликама и међу каквим људима”, Београд, август 1939, стр. 11.

³⁵ АЈ, 334-28-69, Р. Туцаковић, „Дневник”, стр. 8–16; *Време*, 3. 10. 1933. Опијумско одељење ПРИЗАД-а било је смештено у Улици Адмирала Гепрата, а од 1937. на Обилићевом венцу, у данашњој згради Танјуга.

Законом о опојним дрогама који је ступио на снагу 1. јануара 1932. ПРИЗАД је, осим извоза сировог опијума, добио искључиво право његовог откупа које је обављао преко „комисионара”, бивших прекупаца који су трговали за рачун страних фирми. Резултат увођења монопола био је стандардизација извоза опијума (квалитет, паковање) што је делимично поправило његов статус на тржишту фармацеутских сировина.³⁶ На челу опијумског одељења био је београдски апотекар Раја Туцаковић који је од 1934. био у непрекидном сукобу са новим директором ПРИЗАД-а Едом Марковићем, бившим трговцем житом и гувернером Ротари-дистрикта, услед чега је 1937. отпуштен из ЈУЗОП-а и оптужен за проневеру велике количине опијума.³⁷

Освајање европског и америчког тржишта

После Првог светског рата савезничке земље су своје интересовање за откуп југословенског опијума исказивале у контактима са конзулатима Краљевине СХС или њеним привредним представништвима у иностранству. Истина, брошура о југословенском опијуму је тек 1928. прослеђена југословенским посланствима и конзулатима у свету.³⁸ Министарство иностраних дела је 1923. писало генералном секретару Друштва народа како се власти у Београду труде да се ратосиљају солунских посредника не би ли произвођаче директно повезали са купцима у Енглеској и Америци. Међутим, проблеми са испоруком опијума који је наручен преко Лондонске коморе указивали су на бирократске препреке. Новембра 1919. енглеска фирма *Whittall Saltiel Co.*³⁹ се жалила како јој је купљени опијум задржан у Њевђелији па враћен у Скопље, а на све то није било одговора од трговинског инспектората у Скопљу.⁴⁰ У Марсеју се пропагирањем пласмана македонског опијума у Француску бавила Привилегована привредна агенција Краљевине СХС, иако је Француска одавно била велики купац на солунској пијаци.⁴¹

Процедуру склапања посла преко дипломатских и економских представништава у иностранству илуструје случај из августа 1927. када је посланству

³⁶ Вајић, Б., Микић, Ф., *О садржају воде и морфина...*, стр. 11–12.

³⁷ АЈ, 334-28-69, Рад. Т. Туцаковић, „Дневник”, стр. 48, 55.

³⁸ АЈ, 334-478-1524, Трговинско-индустријска комора КСХС Конзуларно-трговинском одељењу МИД, 2. 8. 1928.

³⁹ У питању је „сестринска” фирма солунског трговачког предузећа *Бенико Салтијел*.

⁴⁰ АЈ, 65-209-641, Генерални конзулат Краљевине СХС у Лондону министру трговине и индустрије, 6. 1. 1920.

⁴¹ АЈ, 65-118-399, писмо Привилеговане привредне агенције у Марсеју министру трговине и индустрије, 26. 3. 1919. Многе америчке фирме су се о могућностима увоза македонског опијума информисале у конзулату Краљевине СХС у Бостону. Захтевима прерађивача опијума био је затрпан и Џон Милошевић, шеф Српске краљевске трговачке агенције у Чикагу који је у неколико наврата тражио инструкције из Београда.

Краљевине СХС у Берну стигао извештај из почасног конзулата СХС у Базелу: „Постоји могућност да се пласирају знатне количине опијума код једног овдашњег овлашћеног синдиката за куповину и прераду хемијских артикала”, кажу из Базела и траже понуду и склапање посла преко комисионара „који је добро уведен и добро стоји код синдиката”. Била је предвиђена и провизија од 3% од стране продавца.⁴²

Путеви легалног извоза опијума били су у директној вези са чињеницом да је куповина југословенског опијума до 1929. била потпуно неограничена. Легалан извоз опијума одвијао се преко „слободних лука и зона” за које су се саме државе-извознице одређивале.⁴³ Осим тога, на темпо и обим извоза утицали су увозни режими држава – од САД где је он био најстрожи, захваљујући унапред одређеним годишњим контингентима, до Француске где је увоз опијума био најлибералнији и уз веома симболичну царину.⁴⁴

Почетком 1931. југословенском посланству у Лондону се обратила фирма *Adriatic Overseas Corporation Ltd.* тражећи дозволу за трговину југословенским опијумом у Великој Британији. Испоставило се да је иза ове фирме стајало неколико младића из добростојећих загребачких и сисачких породица, а идеја да баш ова група снабдева читаву Британију опијумом није се допала енглеском делегату у Саветодавној комисији у Женеви. Поред дипломатских и привредних посланстава захтеви за куповину опијума су стизали и у београдски Завод за унапређење спољне трговине.⁴⁵

Југословенски опијум се појавио на америчком тржишту 1929. захваљујући пропаганди југословенског конзулата у Њујорку па је извоз већ у првој години достигао 21 милион динара.⁴⁶ Са друге стране, Раја Туцаковић је у свом дневнику тврдио како је он био заслужан пошто је извесном Керигану из *Merck & Co.* продао прву пошиљку опијума.⁴⁷ Свеједно, југословенском конзулу у Њујорку су се врло брзо обратиле водеће америчке фармацеутске фабрике (*New York Quinine & Chemical Works, Merck & Co., Mallinckrodt Chemical Works*). На заједнички

⁴² АЈ, 65-209-641, Министарство иностраних дела министру трговине и индустрије, 18. 8. 1927.

⁴³ АЈ, 65-211-643, League of Nations, Advisory Committee on Traffic in Opium, O. C. 193, Geneva, 14 July 1924.

⁴⁴ АЈ, 334-478-1524, Трговинско-индустријска комора КСХС Конзуларно-трговинском одељењу МИД, 2. 8. 1928.

⁴⁵ АЈ, 65-209-641, шеф Завода за унапређење спољне трговине министру трговине и индустрије, 5. 5. 1931; Југословенско посланство у Лондону Заводу за унапређење трговине, 16. 4. 1930; Малколм Делавин посланику Ђорђу Ђурићу, 11. 2. 1931. Заводу се обратила индијска фирма *J. K. Dastur, Bombay* која је желела да југословенски опијум извози на Далеки Исток (“to my far eastern friends”, како стоји у писму).

⁴⁶ АЈ, 334-435-1391, л. 5714, Генерални конзул КЈ у Њујорку Радоје Јанковић Министарству иностраних послова КЈ, 5. 6. 1931.

⁴⁷ АЈ, 334-28-69, Р. Т. Туцаковић, „Дневник”, стр. 12–15.

предлог Трговинско-индустријске коморе у Скопљу и југословенског конзула у Њујорку, за снабдеваче америчких фармацеутских фабрика одређени су скопски трговци Стеван Настић, Сава Печеновић, Салватор Мусафија и Димитрије Крајничанац. Након што их је снабдео америчким прописима југословенски конзул их је саветовао да „чувају образ државе која их је препоручила”.⁴⁸

До стандардизације извоза требало је да дође средином априла 1932. када је склопљен турско-југословенски споразум који је предвиђао да се целокупна продаја нових берби повери новооснованом Централном бироу за продају опијума у Цариграду.⁴⁹ Међутим, привид равноправности у одлучивању и незадовољство југословенске стране инфериорним уделом у заједничким контингентима опијума за извоз чинили су овај заједнички наступ Турске и Југославије тешким због чега је уговор обнављан сваке две године. Директно ривалство на америчком тржишту, препирке око квалитета опијума и извозних квота и увлачење југословенске стране у кријумчарске афере који су јој беспотребно реметиле ионако пољуљану позицију у Женеви - ишли су у прилог честих примедби да је оснивање југословенско-турског продајног бироа било потпуни промашај. Чинило се да је једини практични смисао овог необичног трговинског пакта, произашлог из обавеза потписаног Балканског споразума⁵⁰, био елиминација иранске конкуренције која је са јефтиним („персијским”) опијумом покушавала да продре на европско тржиште.⁵¹

Турско-југословенски Централни биро је крајем 1934. у Паризу водио преговоре и са Међународним картелом фабрика опијата који нису завршени споразумом услед непопустљивости европских фабрика, неспремних да се лишавају јефтинијег опијума из Персије и Русије у случају поскупљења југословенско-турске сировине. Свестан да ће Централни биро тешко одобровољити моћнике из европског картела само лимитирањем извоза турских деривата опијума, југословенски делегат Драгослав Михајловић је отпутовао у Брисел и склопио споразум са фабриком *Produits Bios. Etablissements – Coutelier – Freres* која ће тако постати главни купац југословенско-турског опијума.⁵²

⁴⁸ АЈ, 334-477-1523, Генерални конзул Ђ. Тодоровић Трговачкој комори у Скопљу и Министарству иностраних послова, 11. 10. 1928.

⁴⁹ Virijević, Vladan; Delečić, Zdravko, “The Central Bureau of Opium in Constantinople: the Segment of Yugoslav – Turkish Economic Relations between the Two World Wars”, *Теме. Часопис за друштвене науке*, XL/2, 2016, pp. 597–612; АЈ, 411-15-28, л. 63; Влад. И. Милисављевић, „Лице и наличје наше опијумске политике”, *Економско-финансијски живот*, бр. 88, 1938, стр. 148–150.

⁵⁰ Више о овом дефанзивном пакту између Југославије, Турске, Румуније и Грчке: Avramovski, Živko, *Balkanska antanta (1934-1940)*, Beograd 1986.

⁵¹ АЈ, 411-15-28, л. 152-157, Др Драгослав Михаиловић, „Опијумски преговори са Персијом, вођени од 10. јануара до 29. марта 1935. године” (извештај), Цариград, април 1935.

⁵² АЈ, 411-15-28, л. 139-143, Извештај Драгослава Михаиловића “Преговори са међународним картелом фабрика за изладу опијата у Паризу (и са белгијским и италијанским фабрикама)”,

Упркос овом половичном успеху Михаиловић је био убеђен да је Југославија сарађујући са Турском ограничила сопствени извоз у Америку јер су америчке фабрике од октобра 1933. од Централног бироа захтевале „искључиво југословенски опијум”. Рачунајући на велику потражњу фабрике *Merck & Co.* Михајловић је процењивао да би Југославија могла самостално продати америчким фирмама око 800 сандука опијума годишње чиме би се ликвидирали сви стокови ЈУЗОП-а. Штавише, цену на америчком тржишту није требало кориговати нити смањивати („јер нам у погледу морфинаже не може нико да конкурише”), што је отварало простор да Југославија понуди најквалитетнији опијум европском картелу и по знатно нижој цени. Стога је сматрао да треба хитно отказати споразум са Турском „у интересу отаџбине и оног јадног земљорадника који се бави културом мака”.⁵³

Извештаји из средине 1936. показују да је највећа појединачна продаја ишла и даље ка америчкој фабрици *Mallinckrodt Chemical Works* која је куповала искључиво југословенски опијум.⁵⁴ Ипак, у августу 1936. одјекнула је вест о забрани увоза југословенског опијума у САД, а након југословенско-турске препирке у оквиру Централног бироа поводом наступа на америчком тржишту. Наводно, компанија *Merck* је напрасно почела да тражи само турски опијум јер је пред савезним америчким институцијама одбијен њен захтев за увоз југословенског опијума! Овлашћени заступници Централног бироа у САД (*Massachusetts Importing Co.*) су телеграфски саопштили да је у позадини овог изненадног бојкота био инцидент на заседању Саветодавне опијумске комисије у Женеви где је дошло до конфликта између америчког делегата Стјуарта Фулера⁵⁵ и југословенског представника др В. Суботића. Са њујоршке Пете авеније, где је било седиште представништва Централног бироа, стизали су сигнали да су Американци били „веома огорчени” на Југословене, упркос томе што је женевски инцидент убрзо превазиђен посредовањем Бошка Ђорђевића, делегата МТИ и Фулеровог блиског пријатеља. Као знак добре воље, југословенски делегат у

11. 9. 1934. Михајловић је том приликом посетио агенте Централног бироа у Базелу и Милану склопивши још неколико вредних послова.

⁵³ АЈ, 411-15-28, л. 186-188, Извештај о раду Централног бироа у априлу 1936.

⁵⁴ АЈ, 411-15-28, л. 194-195, Извештај о раду Централног бироа у мају и јуну 1936; л. 184-188. Главни купци југословенског опијума били су *Hoffman La Roche, Merck and Co., Mitsui Bussan Kaisha Ltd. Tokyo, Knoll A. G. Ludwigshafen, CF Boehringer Sohn, Mannheim Ingelheim* као и бројни „дрогеристи” из Норвешке, Чехословачке и Белгије. Бруклинска фабрика *New York Quinine and Chemical Works* и мичигенски *Park-Davis and Co.* такође су били заинтересовани за првокласни 15%-опијум из Повардарја због чега је читав извоз преузео на себе ЈУЗОП.

⁵⁵ Фулер (*Stuart J. Fuller*) је био некадашњи шеф за наркотикуе у одељењу Стејт департамента за далекоисточне послове и бескомпромисни заговорник „рата против дроге” који су САД водиле. Заједно са Харијем Анслингером из Федералног бироа за наркотикуе успео је да рад Саветодавне опијумске комисије у Женеви потпуно окрене борби против нелегалне трговине: <http://www.americanforeignrelations.com/E-N/Narcotics-Policy-The-troubled-1920s-and-1930s.html>.

Централном бироу Михаиловић је обећао старим клијентима да ће у њихове лондонске магацине из Југославије веома брзо стићи најквалитетнији 16%-опијум („на тај начин смо хтели да изразимо фабрици *Merck* нашу симпатију”). Међутим, из компаније *Merck* су узвратили како још увек немају увозну дозволу, што је обрадовало турске партнере из Централног бироа. Чим су последице женевског инцидента биле саниране, обновљена је сарадња са фабриком *Merck* којој је продато сто сандука првокласног опијума. ЈУЗОП је добио понуду и од чувене фармацеутске куће *Eli Lilly* из Индијанополиса али је због нагле девалвације француског франка читав посао претрпео штету.⁵⁶ Коначно, амерички купци из Сент Луиса (*Mallinckrodt Chemical Works*) су изричито бранили да им се опијум шаље италијанским бродовима до Њујорка, због чега им је роба из Југославије допремана сувоземним путем и железницом до Лондона, Антверпена и Ротердама где су издавани амерички увозни папири.⁵⁷ Сарадња америчких фабрика и ЈУЗОП-а трајала је и по избијању Другог светског рата: у априлу 1941. представници компаније *Eli Lilly* су се интересовали за судбину брода натовареног купљеним југословенским опијумом који је уочи немачке инвазије нестао из Солуна.⁵⁸

Од качкаваља до хероина: Фабрика алкалоида браће Огњановић

Идеја о оснивању веће југословенске фабрике алкалоида у самој опијумској зони⁵⁹ реализована је тек у августу 1935. када је Министарство трговине и индустрије одобрило подизање постројења за прераду опијума крај пута Скопље-Велес. Дозволу за израду алкалоида, деривата опијума и индијске конопље добило је предузеће браће Филипа и Софронија Огњановића из Галичника које се до тада бавило производњом сира и качкаваља. Упркос гласинама да су годинама уместо млечних производа извозили сирови опијум и протесту Хемијског друштва Краљевине Југославије против „нестручњака”, скопски ми-

⁵⁶ АЈ, 411-15-28, л. 201-203, Извештај Д. Михајловића ПРИЗАД-у: „Рад Централног бироа у августу 1936”, 22. 9. 1936; л. 206-209, Драгослав Михаиловић ПРИЗАД-у: „Извештај о раду Централног бироа у октобру 1936”, 6. 11. 1936. Осим тога, америчке фабрике су почеле вршити анализу купљеног опијума на основу нове америчке фармакопеје што је незнатно снижавало проценат морфина у сировом опијуму, самим тим и његову цену.

⁵⁷ АЈ, 65-209-641.

⁵⁸ АЈ, 411-15-28, л. 455, писмо фирме *Eli Lilly* упућено заступницима Централног бироа *Massachusetts Importing Co. (NYC, 5th Ave 276)*, 24. 4. 1941. Амерички купци су изразили наду да је трговац Тулукијан ипак успео да пошиљку евакуише у Истамбул.

⁵⁹ До тада се прерадом опијума бавила само словеначка фабрика у Храстнику као и неколико мањих хемијских радионица у Загребу.

трополит је средином октобра 1936. освештао фабрику Огњановића.⁶⁰ Претходно им је Министарство трговине одобрило обављање делатности (“индустријска радња за производњу опојних дрога”), при чему су обојица имали право представљања и потписивања.⁶¹

Капацитет ове фабрике био је 35 тона сировог опијума годишње, што је чинило половину годишње југословенске продукције, а заједно са фабриком у Храстнику могла је апсорбовати и комплетну производњу сировог опијума. С обзиром да је преко 90% прерађеног опијума било намењено извозу, Огњановићи су се снабдели најмодернијим машинама из Немачке и Шведске, отворили су лабораторију и сопствену електроцентралу.⁶²

Међутим, чинило се да активности ове фабрике нису одговарале званичном разлогу њеног оснивања. На заседању Саветодавне комисије за опијум 1938. амерички делегат Фулер је у свом реферату изнео случајеве шверца и незаконите производње у скопској фабрици *С&Ф Огњановић*. У „мучној атмосфери” југословенски делегати су покушали да одобровоље америчке делегате статистикама о сузбијању илегалне трговине у Југославији. Фулер је дипломатски истакао како „цени напор владе у Београду”, те да Вашингтон разуме препреке на које она наилази у борби са кријумчарењем опијума.⁶³

Први озбиљнији комисијски преглед у фабрици алкалоида Огњановића априла 1938. показао је да се њихове књиге воде примитивно због чега подаци о производним трошковима нису били транспарентни. Штавише, у стану Софронија Огњановића пронађено је десет килограма хероина што је даље компликовало југословенско-америчке односе. Огњановић је том приликом изјавио како је хероин био произведен у његовој фабрици „за потребе једног Француза”.⁶⁴ У извештају из 1940. стоји да је њихова фабрика „ухваћена у кријумчарењу” (дрога из фабрике Огњановића пронађена је и на бродовима који су пристали у једну мексичку луку) па је управна власт изрекла максималне казне. С обзиром да је кријумчарење настављено, америчке дипломате су поново запретиле ембаргом што је југословенске власти подстакло на размишљање о изменама Закона о опојним дрогама и поштравању казнене политике. Заправо, у прилог кријумчарењу ишао је необично толерантан однос југословенског правног система према кријумчарима. Почетком 1928. у Финансијском одбору

⁶⁰ Јовановић, В., „Македонски опијум...”, стр. 77. Фабрика *С&Ф Огњановић* је после Другог светског рата национализована и наставила рад под именом *Алкалоид-Скопје*.

⁶¹ АЈ, 65-725-1465, Оглас од 14. 1. 1936. Дозволу им је издао судија Коста Молеровић.

⁶² “Зашто је у Јужној Србији потребна индустрија прераде мака?”, *Самоуправа*, 2. 11. 1936.

⁶³ АЈ, 65-8-75, л. 905-908, саветник МТИ министру МТИ Милану Врбанићу, 25. 6. 1938.

⁶⁴ АЈ, 65-209-641, Извештај Комисије за преглед рада фабрике алкалоида у Скопљу, 29. 4. 1938; Стална комисија за опојне дроге, Извештај о 10. заседању одржаном 23-28. септембра 1938, стр. 6–8.

Народне скупштине министар финансија је поднео предлог да се кријумчари ослободе царинско-кривичног поступка за дела до 5.000 динара, док је новчана казна за најтежа кријумчарска дела лимитирана на 50.000 динара.⁶⁵ Иако југословенска статистика током 1930. није бележила случајеве кријумчарења опијума,⁶⁶ у суседним земљама су хапшени шверцери који су опијум и његове деривате преносили управо из скопске фабрике Огњановића. Грчка полиција је у Солуну и Атини ухапсила неколико кријумчара са дрогом произведеном у Скопљу.⁶⁷ Шверцери су посебно били склони да опијум извозе у оквиру контингентата прехранбених производа, по чему су браћа из Галичника била позната још средином 1920-их.⁶⁸

Огњановићи су правили проблеме и приликом легалног извоза морфина у Европу и Јужну Америку када су га, на изненађење фабрика из европског картела, продавали „испод цене коштања”. То је био повод да многе европске компаније, сталне муштерије Централног бироа у Цариграду, упуте жалбе и запрете прекидом сарадње. Осим што је турско-југословенска извозничка кооперација доведена у питање, неопрезно пословање Огњановића је претило да обори цену опијума у Америци и доведе до заједничког турско-иранског наступа ради истискивања југословенског опијума са светског тржишта. Америчка администрација је периодичним обуставама увоза југословенског опијума најављивала потпуни ембарго, па је ПРИЗАД затражио да се скопска фабрика алкалоида хитно затвори „јер прети државним интересима”.⁶⁹ Међутим, Огњановићи су наставили несметано да послују са неколико бечких фабрика (*Teerag, Tejessy&Glass*) али и београдском трговачком кућом *Мишковић и Комп. Дрогеруја на велико*. Њихова фабрика се и даље нормално снабдевала шпиритусом из Црвенке и угљем из Алексинца, а почетком 1939. је оформила картел алкалоида са фабриком у Храстнику, о чему ће нешто касније бити речи.⁷⁰

⁶⁵ “Кријумчарење и злоупотреба повластице”, *Трговински гласник*, бр. 149, 3.6.7.1928, стр. 3; “Мажење шверцера”, *Трговински гласник*, бр. 63, 21.3.1928, стр. 3.

⁶⁶ *Трговински гласник*, бр. 249, 3.11.1931, стр. 2.

⁶⁷ Nadka, A., “Forty years of the campaign...”

⁶⁸ Маневих, Т., „Опијум...”, стр. 183–184. „Тако се десило да су цариници и органи Финансијске контроле у пограничним местима почели да налазе хлеччиће од афионске смоле и тамо где им баш није било место. Тако је неки велики извозник терао вагон тетовског пасуља за Грчку, па покушао да пасуљ филује са неком стотином килограма опијума. Један промућуран нашинац нашао опет да су осушене коже од охридских јегуља одличне мешинице које се могу испунити опијумом и послати у свет као *Made in Ohrid*. Кажу да и *Made in Galičnik* – шарпланински качкаваљ не садржи увек млеко и масло шарпланинских оваца...”

⁶⁹ АЈ, 65-1792-2931, ПРИЗАД министру трговине и индустрије Николи Кабалину, 31.10.1938. Најоштрије притужбе на Огњановиће стизале су од две шведске фирме (*MM Sjoeborg* и *Bergstein-Stockholm*), француске фабрике *Ihno J. Bensussan* али и белгијског *Coutelier Freres* који је био највећи потрошач југословенско-турског опијума.

⁷⁰ АЈ, 65-725-1465, рачун бр. 552 од 29. 11. 1939.

Београд у мрежи међународне илегалне трговине опијатима

Не базирући се на југословенске званичне статистике које су упорно игнорисале шверц опијума, Друштво народа је у више наврата тражило од делегата Краљевине СХС спискове лица која су извозила опијум у Швајцарску у периоду 1927-1929. јер су постојала озбиљна неслагања са подацима швајцарских фабрика о увозу. Осим тога, хаотична ситуација на граничним прелазима, узрокована slabим познавањем прописа омогућила је да се бродовима преко Дунава кријумчаре не само шпиритус, маст, дрвна грађа, парфеме и дуван, већ и велике количине опијума.⁷¹ На руку интернационалних кријумчара опијата ишла је чињеница да је Београд био повезан железничким линијама са готово свим европским центрима за прераду опијума - Истамбулом, Бечом, Паризом, Базелом, Остендеом, Берлином, па чак и Прагом⁷² који је у међународним анализама означен као чвориште преко кога је раније поменути Методи Лазов извозио робу из својих бугарских фабрика за Хамбург.⁷³

Премда се Лазов високо котирао на црној листи кријумчара коју је сачинило Друштво народа, на југословенском простору је оперисала подједнако опасна група руских емиграната, при чему су у нелегалне послове биле умешане и неке државне институције. На 29. седници 15. заседања Саветодавне комисије за опијум Друштва народа обзнањено је писмо Нисима Таранта (власника истоимене фабрике у Истамбулу) поводом увоза великих количина опојних дрога из Турске у Југославију. Као доказ је приложена дозвола југословенског Министарства социјалне политике и народног здравља истамбулској фабрици *Теткас* да увезе у Југославију сто килограма морфина и његових деривата. Југословенски делегат је тврдио да је у питању био фалсификат са лажним бројем деловодног протокола, а како је истакао, та врста фалсификата у Министарству здравља није била непозната београдској полицији. Наиме, у извештају Управе града Београда с краја септембра 1932. стоји да је раскринкана читава кријумчарска организација на челу са руским емигрантом Јосифом Раскином, који је био хемијски инжењер али и пословођа поменуте фабрике *Теткас* у Ца-

⁷¹ АЈ, 65-209-641, допис Министарства иностраних дела Министарству трговине и индустрије, 5. 7. 1929; генерални директор царина Министарству трговине и индустрије, 4. 3. 1929. С обзиром да Женевска конвенција још увек није била ратификована, царинарнице су и почетком 1929. тражиле инструкције поводом промета семена индијске конопље а све чешће цариници су налазили пакете мешавине конопље и опијума.

⁷² Видети: "Ред вожње", *Трговински гласник*, бр. 107, 15.5.1928, стр.3.

⁷³ Иначе, Лазов је 1931. пренео своју фабрику из Истамбула у Софију где је наставио производњу хероина. Потом је од Македонске банке откупио један стари брод у Варни који је такође претворио у фабрику хероина (Т. М., "Рат за опијум и рат против опијума", *Правда*, 31.1.1939).

риграду. Његови главни сарадници у Европи били су Леон Голдштајн у Паризу и Михел Шнејерсон у Берлину, заступник фирме *Корца*. Раскин их је снабдевао дрогама на велико а ови су је даље растурали препродавцима. У међусобној кореспонденцији су из опреза користили фиктивна имена фирми, попут *Кандра и Комп.* или *Кандрако*. Иначе, београдско предузеће *Кандрако* је поменуто и приликом акције пресецања шверца турског опијума у САД. Раскин је у Београду одржавао везу са руским емигрантом Михајлом Стамбуровским који се бавио истраживањем југословенског рударства. Заправо, упадом у његов стан београдска полиција је ушла у траг Раскину и открила читаву организацију. Тако је обзнањено да је током 1931. Раскин тражио од Стамбуровског да му „издејствује” дозволу за увоз три тоне морфина у Југославију, а када је било јасно да је то тешко извести, Раскин му је јавио како би се задовољио и са две дозволе на по сто килограма морфина. Потом је Стамбуровски ступио у контакт са Павлом Авчењиковим, руским избеглицом запосленим у архиви Министарства социјалне политике и народног здравља коме је у више наврата давао новац а овај га снабдевао фалсификованим дозволама.⁷⁴

Већ средином јуна 1933. *Полицијски гласник* је донео чланак о француском трговцу Жаку (?) Раскину и његовим везама са бугарском фабриком опијата „Балкан продукт” из Радомира коју су држала браћа Лаз(ар)ов. Том приликом је наглашено да је Раскин био протеран из Беча након што је 1932. ухапшен на путу од Софије ка Хамбургу одакле је велика количина бугарске дроге редовно транспортована до атлантских пристаништа.⁷⁵

О улози поменутих руских емиграната у шверцу дроге била је информисана и београдска полиција још 1932. приликом потраге за кријумчарима који су морфијум и опијум транспортовали за Хамбург. Током полицијског саслушања Стамбуровски је признао да је био „београдска веза” између Јосифа Раскина и др Волохова који је опијате шверцовао у Праг и нудио их тамошњој фабрици алкалоида *Noris*. Штавише, он је тврдио да му је извесно *Пољопривредно друштво* из Београда понудило да извезе 25 тона сировог опијума због чега је

⁷⁴ АЈ, 65-209-641, допис Министарства трговине и индустрије Министарству иностраних послова Краљевине Југославије од 26. 11. 1932. Авчењиков је за наград од 12.000 дин. набављао бланко-дозволе за увоз морфијума, подносио их на потпис надређеном чиновнику а накнадно сам дописивао количину. Све дозволе су гласиле на Павла (?) Раскина, хемијског инжењера са пребивалиштем у Цариграду.

⁷⁵ *Полицијски гласник*, бр. 671, 11.6.1933, стр. 64. Његов „пословни пријатељ” био је перуански конзул Карлос Фернандез Бакула који је због шверца дроге саслушаван новембра 1931. пред државним тужилаштвом у Њујорку. Интерпол је скренуо пажњу југословенској полицији на ову двојицу кријумчара дроге за које се претпостављало да су се на својој уходаној траси од Софије ка Хамбургу задржавали и у Београду.

преговарао са берлинским трговцем Михелом Шнејерсоном (који је важио за главног кријумчара опојних дрога на Далеки Исток).⁷⁶

Осим ове групе кријумчара београдска полиција је 1933. открила још један ланац илегалног транспорта опијата који је ишао из словеначке фабрике алкалоида у Храстнику, преко Београда до Хамбурга. Наиме, у две хамбуршке фирме (*Schwicker & Co.* и *Gruber*) шверцовани су морфин у коцкама и сирови опијум, посредством шпедитерске фирме из Београда *Шенкер и Комп.*⁷⁷ која је пошиљке царинила и извозила као магнезит, суве шљиве и резервне машинске делове. Приликом хапшења Ернеста Грубера, немачка полиција је утврдила како је дрога из Југославије у Хамбургу препакивана у бурад са цинковим белилом и тако даље транспортована.⁷⁸

Без обзира што је у Југославији донет Закон о опојним дрогама (1931) његова примена у пракси била је ометена сукобима надлежности и нејасним тумачењем. Тако је 1933. представник „Међународног друштва вагона за спавање и великих европских експресних возова” обавестио Министарство социјалне политике и народног здравља како су их у Турској контактирале особе заинтересоване да возом *Симплон-Оријент-Експрес* транзитно превезу дрогу (кодеин) кроз Југославију. Из управе Државних железница су одговорили да за то нема никаквих законских препрека. Возови су очито постали главно средство за илегални транспорт опијума па је мађарски лист *Аз Ест* од 10. 12. 1935. пренео вест о заплени 25 кг опијума сакривеног “у клозету прве класе брзог воза који је дошао из Суботице”. Проблем је до те мере ескалирао да је у мају 1936. секретаријат Друштва народа представио посебан извештај о кријумчарењу опијума возовима који су преко Келебије саобраћали између Југославије и Мађарске.⁷⁹

Талас илегалне трговине опијатима преплавио је Југославију од 1936. када је започета нелегална прерада сировог опијума, али и захваљујући активностима великих интернационалних шверцера из Беча, Париза, Марсеја и Њујорка. Широм Југославије откривене су примитивне инсталације за прераду опијума а највише у Београду који је постао центар нелегалне фабрикације и

⁷⁶ АЈ, 334-490-1573, Посланство Чехословачке у Београду за МИП, 30. 5. 1934; Одељење јавне безбедности МУП Краљевине Југославије Конзуларно-привредном одељењу МИП, 21. 6. 1934.

⁷⁷ Ово шпедитерско предузеће се 1920-их бавило шверцом сахарина из Беча у Краљевину СХС а помиње се и у извештају америчког тајног агента у Паризу о кријумчарењу опојних дрога из Београда за Хамбург (АЈ, 334-490-1573, начелник конзуларно-привредног одељења МИП за МУП и МТИ, 22. 8. 1933).

⁷⁸ АЈ, 334-490-1573, решење Београдске финансијске дирекције од 25. 11. 1933. Радници *Шенкер и Комп.* (Еренфелд Марцел, Константин Папандопуло, Ото Вицман и Обрен Тасић) су приликом саслушања свалили кривицу на извесног Богдана Гаћешу из земунског стоваришта пива, царинског радника Михајла Стојановића и шпедитера Миодрага Јеротића.

⁷⁹ АЈ, 65-209-641, извештај МТИ од 13.2.1933; Министарство трговине и индустрије министру унутрашњих послова Краљевине Југославије, 14.5.1936.

кријумчарења у иностранство. Набављачи сировог македонског опијума били су махом југословенски држављани док су откуп прерађеног опијума у Београду и пренос преко границе били у рукама странаца.

Фебруара 1937. у Београду је откривена међународна група која је за кратко време прерадила скоро три тоне опијума зарадивши 220.000 динара. Оно што је случај чинило посебно важним је да су у кријумчарењу опијата учествовали чланови аргентинског посланства у Букурешту и Београду, са још двојицом странаца. Наиме, београдска полиција је у шупи извесног механичара Јована Јовановића на Гундулићевом венцу открила 200 кг прерађеног опијума и два велика кофера са тајним преградама, док су у његовом стану на Карабурми заплењене машине за прераду опијума, извесна количина сировог опијума, нишадора и винске киселине. Јовановић је на саслушању признао да је кофере добио од првог секретара аргентинског посланства у Букурешту др Едуарда Аргериха (*German Eduardo Argerich*)⁸⁰ приликом његовог доласка бродом из Румуније 20. фебруара на београдско пристаниште.⁸¹ У поновљеном исказу Јовановић је открио имена још двојице чланова кријумчарског тима (Блауауг Херман, бечки трговац и Немет Едуард, мађарски држављанин) који су заједно са Аргерихем износили прерађени опијум из Југославије. Београдска полиција је установила да се Јовановић већ годину дана бавио прерадом опијума заједно са београдским фирмописцем Фридрихом Феликсом и шофером Стеваном Војиновићем. Главни финансијер и вођа ове групе био је београдски трговац Ђорђе Стојановић који је сирови опијум куповао од Ристе Трајковића и Панета Мукајетовића, трговца опијумом из Кавадара. Прерађени опијум Стојановић је продавао Херману по цени 4500 дин/кг, а овај га је потом са Едуардом Аргерихем кријумчарио преко границе користећи његов дипломатски пртљаг. Управа кривичне полиције је веома брзо реконструисала детаље: од пломбирања кофера на царини у Вршцу, примопредаје на београдском речном пристаништу, до кретања Аргериха, Хермана и Немета аутом Ђорђа Стојановића до хотела на Авали где су преузимали прерађени опијум, њихових шетњи по Дедињу и пословних ручкова у београдским хотелима *Српски краљ*, *Петроград* и *Бристол*.⁸²

⁸⁰ У полицијским документима његово презиме има двојаку транскрипцију: Аргерих и Аргерих. Ја сам се приклонио другој варијанти с обзиром да и чувена аргентинска пијанисткиња Марта Аргерих припада истоименој фамилији из Буенос Аиреса (која је, узгред, током 20. века дала неколико дипломата).

⁸¹ АЈ, 334-764-2145, извештај шефа Протокола Управног одељења МИП, 22.2.1937.

⁸² АЈ, 334-764-2145, Управник града Београда Министарству спољних послова, III, бр. 8780, 24. 2. 1937; Мил. Аћимовић, управник Града Београда - шеф Одељења кривичне полиције Министарству спољних послова, пов. III, бр. 116, 28. 2. 1937. Ова група је зарађени новац делила тако да је Стојановић узимао 40%, Феликс 30%, Јовановић 20% а Војиновић 10%. Стојановић је својим колима возио Аргериха до железничке станице одакле је овај ноћним експресним возовима преносио робу до Беча. Хапшење Јована Јовановића 21. 2. 1937. затекло је читаву ову дружину у београдском хотелу *Бристол*.

Када су из аргентинског Министарства иностраних послова саопштили Едуарду Аргерићу да ће његова суспензија из службе трајати све до краја истраге, он је 5. јуна 1937. извршио самоубиство. Уследили су притисци заменика шефа аргентинске дипломатије Ибара Гарсије на југословенског посланика у Буенос Аиресу да се ова афера не помиње у Женеви до окончања истраге. И заиста, већ на првој наредној седници Саветодавне комисије за опијум заменик југословенског делегата је говорио о тајној фабрикацији и шверцу опијума у „Афери Јовановић”, без помињања Аргерића. Штавише, његово исцрпно излагање похвалили су амерички и аустријски делегати Фулер и Шулц.⁸³

Крајем исте године откривена је и београдска опијумска банда Данила Томасовића због које је било проблема са купцима из САД-а. Поводом тог случаја у Београд је допутовао саветник америчке амбасаде у Паризу Брумер који се бавио истраживањем илегалног транспорта дроге у Европи. Том приликом је упозорио југословенске власти да „радикално сузбију” кријумчарење дроге која је све чешће завршавала у САД. Као доказ је изнео информације о Данилу Томасовићу кога су америчке власти означиле „највећим организатором кријумчарења у Југославији”. Пошто кријумчарење није јењавало ни током 1938. Брумер је поново дошао у Београд и запретио да ће САД потпуно забранити даљи увоз опијума из Југославије! С обзиром да македонски опијум није био подесан за пушење (и извоз на Далеки Исток), губитак америчког тржишта могао је да угрози целокупну производњу због чега су власти у Београду појачале борбу против кријумчара налазећи њихове саучеснике и „међу саобраћајним и другим државним органима”.⁸⁴

Југословенска позиција у Друштву народа постала је „веома деликатна“: „Интервенције америчких делегација задају нам нарочито велике тешкоће”, јадали су се у МИП-у. Наиме, на заседањима у Женеви крајем септембра 1938. дискусија о илегалној трговини у Југославији вођена је током пуне три седнице због чега је југословенски делегат морао више пута да износи експозе и „друге одбране”. Тиме је намеравао да „створи што боље расположење код Американаца” јер су америчке фабрике апсорбовале највећи део југословенске производње. Наводно, југословенска „одбрана” у Женеви била је успешна због чега су је амерички делегати похвалили на седницама Саветодавне комисије

⁸³ АЈ, 334-764-2145, Посланство Краљевине Југославије у Букурешту Политичком одељењу МИП-а, 8. 6. 1937; телеграм пов. бр. 272, Буенос Аирес – Београд, 30-31. мај 1937; Југословенски посланик у Буенос Аиресу Цанкар председнику Министарског савета Милану Стојадиновићу, пов. бр. 321/37, 2. 6. 1937; Стални делегат Југославије у Женеви за МИП, 9.6.1937.

⁸⁴ АЈ, 65-209-641, Стална комисија за опојне дроге, Извештај о 10. заседању одржаном 23–28. септембра 1938, стр. 6–8.

док је канадски делегат обећао да ће својој влади предложити да убудуће купује искључиво југословенски опијум.⁸⁵

Под притисцима утицајних фабрика из европског картела а нарочито пред претећом сенком америчког ембарга, децембра 1938. донета је нова опијумска уредба због чијих је драконских одредби опијумска производња у Југославији готово замрла.⁸⁶ Суочене са кризом сировина, две водеће фабрике – *Творница хемијских производа у Храстнику д. д. Цеље и Југословенска фабрика алкалоида С & Ф Огњановић* из Скопља потписале су у Београду 2. јануара 1939. картелни уговор о заједничком наступу на иностраном тржишту у продаји алкалоида и препарата опијума. Обе фирме су могле пословати на простору читаве Југославије уз обавезу да једна другу месечно извештавају о купцу, количини, цени и начину паковања робе.⁸⁷ Заступник оба предузећа био је Илија К. Панић у чијој су београдској канцеларији на Обилићевом венцу одржаване седнице Картела, а у присуству изасланика Министарства трговине и тадашњег експерта за картелне режиме у индустрији Стевана Куколече.⁸⁸ Готово једина делатност којом су се бавили на седницама Картела било је периодично кориговање цене алкалоида. Маја 1940. четири хемијске фабрике из Загреба затражиле су помоћ од Бановине Хрватске због превисоких цена алкалоида које су диктирале две фабрике из Картела. Уместо излагања у сусрет загребачким предузећима, фабрике у Храстнику и Скопљу су крајем новембра 1940. затражиле ново повећање цене алкалоида за 50%, при том фалсификујући одобрење Савезу веледрогерија да поново подигне цене алкалоида.⁸⁹

За то време, заједничка југословенско-турска извозна сарадња се, на обо-страно задовољство, ближила крају. Крајем марта 1940. југословенска амбасада у Турској је преко свог генералног конзула у Истамбулу уручила Орден Светог Саве IV степена Демиркану Вахиту, бившем вицедиректору Турског моно-пола опојних дрога,⁹⁰ а већ јуна 1940. Централни биро је престао да постоји. Месец дана касније, немачке трупе су у Француској заплениле сто сандука

⁸⁵ АЈ, 411-15-28, л. 231, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије Краљевском генералном конзулату у Цариграду, 24. 6. 1938.

⁸⁶ Чучковић, М., *Опијумско питање...*, стр. 5.

⁸⁷ АЈ, 65-725-1465, Картелни уговор између Југословенске фабрике алкалоида и Фабрике хемијских производа у Храстнику, склопљен 2. 1. 1939. у Београду. Поред тога што су једна другој омогућиле увид у своје књиге и фактуре, ове две фабрике су након сваког тромесечја биле изложене супервизији Министарства трговине и индустрије. У случају кршења уговора, једна другој би плаћале пенале у вредности нефактурисане продаје.

⁸⁸ Kukoleča, Stevan, *Karteli i njihov značaj za jugoslovensku privredu*, Beograd 1939, str. 83.

⁸⁹ АЈ, 65-725-1465, Обавештење МТИ Картелу алкалоида од 21. 11. 1939; Писмо четири фабрике Одјелу за трговину Бановине Хрватске, 17. 5. 1940; Министарство социјалне политике и народног здравља министру трговине и индустрије, 11. 12. 1940; Реферат о повишењу цена картела алкалоида, 10. 3. 1941.

⁹⁰ АЈ, 411-15-28, л. 427, пов. бр. 401, 30. 3. 1940.

југословенског опијума из депоа Пантен, обећаваши да ће га уредно платити преко немачко-југословенског клиринга, како је тврдио југословенски посланик у Берлину Шантић.⁹¹ Крајњи исход овог случаја није познат, али је чињеница да су током Другог светског рата Силе осовине ставиле под контролу читаву опијумску производњу у Југославији и Бугарској.⁹²

Извори и литература:

- Архив Југославије, фонд Генерални конзулат Краљевине Југославије у Цариграду; фонд Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије; фонд Министарство иностраних послова Краљевине Југославије
- Block, Alan A., “European Drug Traffic and Traffickers between the Wars: The Policy of Suppression and its Consequences”, *Journal of Social History*, 23, 2, 1989.
- Брунети, Владимир, *Хемијске студије о култури мака и производњи опијума у Македонији*, Београд, САН, 1951.
- Вајић, Божидар, Микић, Федор, *О садржају воде и морфина у југословенском опијуму*, СКА, Посебна издања, књ. 173, Београд 1951.
- Virićević, Vladan, Deletić, Zdravko, “The Central Bureau of Opium in Constantinople: the Segment of Yugoslav - Turkish Economic Relations between the Two World Wars”, *Теме. Часопис за друштвене науке*, XL, 2, 2016, 597–612.
- Ellen N. La Motte, *The Ethics of Opium*, New York-London: The Century Co., 1924.
- Gingeras, Ryan, *Heroin, Organized Crime, and the Making of Modern Turkey*, Oxford University Press, 2014.
- Hadka, Ahmed, “Forty years of the campaign against narcotic drugs in the UAR”, *UNODC Bulletin*, 1. 1. 1965.
- Јовановић, Владан, „Македонски опијум: о финансијским и политичким размерама феномена 1918–1941”, *Годишњак за друштвену историју*, XVI, 3, 2009, 69–79.
- Кнепер, Paul, “Traffickers? Terrorists? Smugglers?”: Sandra Bucerius, Michael Tonry (Eds.), *The Oxford Handbook of Ethnicity, Crime and Immigration*, Oxford University Press 2014.
- Коруновић, Војимир, “Југословенски опијум као најважнија лековита сировина на свету”, *Зборник студентских стручних радова*, Народна студентска омадина Београдског универзитета, Београд 1948.
- Kukoleča, Stevan, *Karteli i njihov značaj za jugoslovensku privredu*, Beograd 1939,
- Lewy, Jonathan, “The Drug Policy of the Third Reich”, *Social History of Alcohol and Drugs*, 22, 2, 2008.
- М. Б. “Кокаин, његови трагови и његове жртве”, *Полиција. Стручно-популарни лист*, бр. 7-8, април 1928.

⁹¹ АЈ, 334-478-1526, Начелник Политичког одељења МИП за Конзуларно-привредно одељење МИП, 8. 8. 1940.

⁹² W. B. McAllister, *n. d.*, 36, 149.

- М. Г. “Опијумско питање и Јужна Србија”, *Трговински гласник*, бр. 114, 23. 5. 1928.
- Маневић, Тодор, „Опијум – злато Јужне Србије”, *Јужни преглед*, бр. 5, Скопље 1936.
- Милисављевић, Влад. И., „Лице и наличје наше опијумске политике”, *Економско-финансијски живот*, бр. 88, Београд 1938.
- McAllister, William B., *Drug diplomacy in the twentieth century. An international history*, London - New York: Routledge, 2000.
- Snelders, Stephen, “The Adventures of Tintin in the Opium Empire” (9 July 2012).
- Т. М., “Рат за опијум и рат против опијума”, *Правда*, 31.1.1939.
- Чучковић, Михајло, *Опијумско питање и изгледи на преоријентацију привреде Јужне Србије*, Скопље 1939.

Summary

Vladan Jovanović, PhD,

Illegal Routes of Yugoslav Opium between the Two World Wars

In the early 1920s there was a global expansion of illegal opium networks which centers begun to move from Western Europe to the southeast. After the Opium Advisory Commission of the League of Nations marked Paris, Istanbul and Sofia indestructible hubs of illegal opium processing, even Belgrade became the main subject on several sessions of the Geneva Commission in the late-1930s. As a leading manufacturer of high-quality medical opium Yugoslavia had semi-regulated market until 1931, dominated by Salonika companies since the Ottoman times. The exporting cooperation with Turkey (1932-1940) appeared detrimental to Yugoslav partner because it was forced to export its highly appreciated Macedonian opium to American pharmaceuticals, receiving only a quarter of total earnings. The situation got out of control by the mid-1930s when Yugoslav factories in Skopje and Hrastnik started to process large amounts of raw opium intended for export. According to the Geneva reports, both factories were caught in smuggling morphine and heroin to Austria and Germany, compromising legal producers of opium derivatives. Moreover, the Ognjanović brothers from Skopje used to transport their heroin to Mexico and the United States, which provoked the American ambassador in Paris to threaten the Yugoslav authorities with the embargo if they do not stop the illegal production. The main means of illegal drug transport were trains and river boats, backed by the corrupt border administration. Despite the fact that several international gangs were successfully detected in Yugoslav capital, the Belgrade police could not destroy the whole network composed of local criminals, Russian immigrants, and some diplomatic representatives. Under the threats of both the American diplomacy and the European pharmaceutical cartel, unable to cope with the illegal fabrication and smuggling at the same time, the Kingdom of Yugoslavia adopted a draconian opium decree in 1938 by which the production of raw opium was deflated, „solving the problem“ temporarily.

Keywords: opium, Kingdom of Yugoslavia, illegal trade, Alkaloid Factory of the Brothers Ognjanović